

מִיֵּן מֵאֵלֶּיֶךָ שׁוֹן

לעווין קיפנים

ביז דרבי יאָר בין איך געווען אַ שטומער. „שטומעלעלע“ האָט מען מיך גערופֿן. דאָך האָב איך גערעדט, גערעדט אויף שטום־לשון...

נאָך דרבי יאָר האָב איך מיט אַ מאָל אָנגעהויבן רעדן – אויף מאַמע־לשון!

מאַמע־לשון מיט דער מאַמען, מיט מיניע ברידער און שוועסטער, מיט מיניע חברים, מיט אַלעמען. געלערנט אין 'חדר', קאַמעץ־אלף – אַ, און געכאַפט שמיץ פֿונעם רבין אויף מאַמע־לשון:

– אַ יונגעלע זאָל ניט זיין קיין שייגעץ!...

פינף יאָר אַלט האָב איך שוין געלערנט „חומש“¹ מיט אַ חומש־לשון:

„ורוח – און דער גניסם, אלוהים – פֿון גאָט, מרחפֿת² – האָט געשוועבט...“
„האָדס – און דער מענטש, ידע – האָט באַוווסט, את – נון, חוה – האַווען“
„ויאמר – האָט געזאָגט, אלוהים – גאָט, ישרצו³ – זיי זאָלן ווידמען...“

און אַקדמות־לשון:

„אַקדמות...“⁴ איידער איך הייב אָן, מילין – צו ריידן, ושריות – און איך באַגער, שותא – צו שפרעכן...“ וואָס ס'באַטייט „באַגער“ – האָב איך זיך אָנגעשטויסן, אָבער וואָס איז „שפרעכן“ האָב איך דווקא יאָ געוואָלט: „אַפּשפרעכן אַ גוט־אויג...“

כ'האָב נישט ליב געהאַט דעם חומש־לשון.

¹ Pentateuch ² hovered ³ let them swarm ⁴ preamble

דערפאר ערב־פסח, ווען מען לערנט „שיר־השירים“, ¹ האָט מײַן מאַמע־
לשון אויפֿגעלעבט און זיך געוונגען:

„שיר – אַ געזאַנג, השירים – פֿון אַלע געזאַנגען. דאָס געזאַנג איז חשובֿער
פֿון אַלע געזאַנגען. אַן אַנדער געזאַנג האָט געוונגען אַ מלך, און דאָס געזאַנג
האָט געוונגען אַ מלך ² בײַמלך! אַן אַנדער געזאַנג האָט געוונגען אַ נביא, ³ און
דאָס געזאַנג האָט געוונגען אַ נביא בײַנביא! אַן אַנדער געזאַנג האָט געוונגען אַ
צדיק, ⁴ – און דאָס געזאַנג האָט געוונגען אַ צדיק בײַצדיק! אשר – וואָס לשלמה
– צו גאָט, וואָס דער שלום פֿון דער וועלט איז זינער...“

אַ גרויס געזאַנג פֿון ריינעם־שיינעם מאַמע־לשון, באַפּוצט מיט עטלעכע
לשון־קדושיקע ווערטער.

אַ מלך, אַ נביא, אַ צדיק איז דאָך אויך מאַמע־לשון...

און ווייטער:

„זאגט די בנסת־ישראל צו גאָט: ישקני – הלוואי וואָלט מיך גאָט קושן,
מנשיקות – פון די קישינג, פיהו – פון זיין מויל...“

„ישקני – קושן“ – ס’איז דאָך די זעלבע אותיות!

„עלמות ⁵ – יונג־פֿרויען, דודיך ⁶ – דיין פֿרינדשאַפֿט, קדר ⁷ – טאָטער.“

אין עק שטעטל האָט געווינט אַ טאָטער מיט אַ טאָטערקע. אַרום זייער
שטוב איז געווען אַ גרויסער סאָד פֿון וויינשל, עפל, באָרן און קרייטעכצער ⁸...
מיר, קליינוואָרג, האָבן מורא געהאַט זיך דערנענטערן. אַ טאָטער איז דאָך ווי
אַ ציגיינער וואָס כאַפט קליינע קינדער... אָבער פֿאַרלעד פֿון יונגע־מאַנען מיט
יונג־פֿרויען פֿלעגן שבת גיין אַהין שפּאַצירן.

און די פסחדיקע זון האָט געשיינט, און ווינטלעך האָבן געבלאָזן, און
פֿייגעלעך האָבן געפֿישטשעט ⁹ און מײַן מאַמע־לשון איז געווען אַזוי שיין, אַזוי
ליב, אַזוי שיר־השירימדיק...

איך בין שוין אַ זיבן יאָריקער בחור, לערן שוין גמרא. ¹⁰ די גמרא איז געווען
אַ גרויסע, די שורות ¹¹ געדיכטע, דער רש״י־פֿתבֿ – קלייניקע אותיותלעך, און
דער רבי אַ בייזער, אַ שלענער...

לערנען מיר גמרא, מסכת גיטין. ¹²

¹ Song of Songs ² king ³ prophet ⁴ saintly or just person ⁵ maidens
⁶ your love ⁷ Kedar ⁸ herbs ⁹ chirped ¹⁰ Talmud ¹¹ lines ¹² tractate
dealing with divorce

„השולח גט לאשתו¹ – אז ראובן שיקט א גט פֿון זשיטאָמיר צו זיין ווייב קיין באַרדיטשעוו דורך אַ שליח, שמעון, אויך פֿון זשיטאָמיר, גייט שמעון פֿון זשיטאָמיר מיטן גט קיין באַרדיטשעוו צו דער ווייב פֿון ראובן פֿון זשיטאָמיר וואָס וווינט אין באַרדיטשעוו...”

מיר, יינגלעך, האָבן פֿאַרבלאַנדזשעט צווישן זשיטאָמיר און באַרדיטשעוו, און דער רבי שלאָגט, און מיר וויינען, און מאַמע־לשון וויינט מיט אונדז צוזאַמען...

מינן עלטערע שוועסטער האָט אַריינגעבראַכט אין שטוב שאַמערס² ראָמאַנען, געגעסן מיט זיי, געשלאָפֿן מיט זיי און געשמאַק געוויינט... איך האָב אַריינגעגנבֿעט אַ קוק אין די ביכלעך און זיך שוין נישט געקענט אָפּרייסן... פֿון דער גמרא האָב איך זיך אַ ביסל אָפּגעריסן און געלייענט שאַמערס ווען דער מאַטע האָט נישט געזען, שפּעטער האָבן זיך באַוויזן ספּעקטאַרס דערציילונגען און נאָך אַוויינע, ביז שלום־עליכם איז אונגעקומען אין שטעטל מיטן „מעפל”³ מיט תבֿיהן – דאָס שטעטל האָט אָנגעהויבן לאַכן!

אונדזער שטוב – אַ פֿרומע שטוב, מינן מאַטע איז אַ חזן, פייסי דער חזן. שבת ביים עסן, לעבן דעם טעלער, איז שטענדיק געווען אָפֿן אַ ספֿר, „ליקוטי צבי,” און צווישן זיך און ראָסלפֿלייז פֿלעגט דער מאַטע אַריינקוקן אין ספֿר, און אַ מאָל אויך „געזאָגט” עפעס. דאָס זעלבע צווישן ראָסלפֿלייז און קאַמפּאַט. זיך השולחן אשר לפני ה’⁴, ביים טיש דאָרף מען זאָגן דברי תורה. פֿלעגט ער פֿרעגן די יינגלעך וואָס זיי האָבן געלערנט אין „חדר” – האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט, און נאָכן צימעס געלייענט אויף אַ קול שלום־עליכמס אַ מעשה־לע. דער מאַטע – די אויגן האָט ער געהאַלטן אין ספֿר, אָבער זיינע אויערן האָבן זיך שטאַרק צוגעהערט צו דער מעשה־לע. אַלע אַרום טיש האָבן געשמאַק געלאַכט, דער מאַטע האָט געשמייכלט און געזאָגט: „א לץ איינער!”

און דאָס איז שוין געוואָרן אַ מנהג.⁵ אַלע שבת הערן שלום־עליכמען. עונג שבת. איך האָב געלייענט, ווייזט אויס, מיטן גאַנצן האַרצן, און מינן מאַמע־לשון האָט געקוועלט.

¹ “if a man sends a divorce writ to his wife” ² nom-de-plume of M.R. Shaykevitch, author of more than 100 popular books ³ one of Sholem-Aleykhem’s best-known Monologues ⁴ This is the table that stands before the Lord (Ezek. 41:22) ⁵ custom

מיין שמעטל איז געשלאָפֿן, שטאַרק געשלאָפֿן, זיך אויפֿגעכאַפֿט און זיך ניט דערקענט, די אינטעליגענץ רעדט רוסיש דעמאָנסטראַטיוו, בית־מדרש בחורים זענען געוואָרן ציוניסטן און ברעכן די ציינער צו רעדן העברעיש. אַפֿילו ייִדישע מיידלעך האָבן געלערנט תנ"ך,¹ אַ סגולה צו אַ שידוך², אַ האַלבער נדן.³ פֿונעם „חדר" איז געוואָרן אַ „חדר מתוקן"⁴ – עברית בעברית.

ייִדיש האָבן צווישן זיך גערעדט די יידן אין שול ביים דאָוונען און אין קלייט ביים געשעפֿט. די ווייבער האָבן באַפֿוצט זייער ייִדיש מיט רוסישע ווערטער – מאַמע־לשון איז אַראָפֿגעפֿאַלן, מאַמע־לשון איז זשאָרגאַן... אַ בושע צו רעדן...

אין איין שיינעם טאָג „דערשינט" אין שמעטל אַ שיינער בחור, פֿון דער גרויסער שטאָט געקומען, מיט אַ ווייטער מוזשורקע,⁵ מיט אַן אויסגענייטן קאַלנער, פֿאַרגאַרטעלט מיט אַ שנור – אַ סאַציאַליסט. געקומען צו האַלטן אַ „רעפֿעראַט פֿאַר דער יוגנט." שיין איז ער געווען, אַ שטים – אַ רייצנדיקע, און אַ צונג – אַ שאַרפֿע. ער האָט אַבער ווייניק גערעדט וועגן סאַציאַליזם, ער איז גיך אַריבער חוץ צו מאַכן פֿון העברעיש, פֿון „לאַקשן־קדוש." אויב ניט רוסיש – דאַרף מען רעדן ייִדיש. ייִדיש איז אונדזער פֿאַלקסשפּראַך. אָט איז געווען אַ קאַנפֿערענץ אין משערנאָוויץ, און דער גרויסער שרייבער פֿריץ האָט גערעדט, און מען האָט באַשלאָסן אַזוי און אַזוי...

איך בין געווען אַ פֿאַרברענטער העברעיסט... געגרינדעט קורסן צו לערנען און רעדן עברית. איך האָב שוין געשריבן עברית און אויך געדרוקט שירים אין דער קינדער־צייטונג „הפרחים."

איך בין געוואָרן אַ גרויסער קעגנער פֿון ייִדיש...

פֿאַרט אַ ייד קיין ארץ־ישראל...

אויף דער שיף האָט מען אונדז פֿון אַדעסער קאָמיטעט געגעבן אַ קליין ביכעלע, זיך אויסצולערנען רעדן אַראַביש... „סאַלאַם אַליכום, קיף האַלאַק, וואַחעד, מינין, טאַלאַמע..."

¹ the Hebrew scriptures ² a way of making a match ³ dowry ⁴ modern

⁵ double-breasted jacket

אין גאַנץ ארץ־ישראל איז געווען אַ קליין ביסעלע יידן. אין תל־אָבֿיבֿ זענען געווען צוויי אָדער דריי גאַסן מיט דעם שיינעם בנין פֿון דער גימנאַזיע „הרצליה.“ אין תל־אָבֿיבֿ האָט מען גערעדט עברית און מער רוסיש, און אַ ביסל יידיש. די תלמידים פֿון דער גימנאַזיע האָבן אין די גאַסן געטיילט צעטעלעך: „עבר־דבר עברית.“

אין ירושלים האָט מען גערעדט אויף אַלע זיבעציק שפּראַכן: פֿרענקיש, אַראַביש, טערקיש, פֿראַנצייזיש, ענגליש און אַזוי ווייטער. און אויך יידיש און אַ ביסל עברית. בן־יהודה¹ האָט נאָך דעמאָלט אַרויסגעגעבן זײַן צײַטונג. בני די חסידים און אין זייערע „ישיבֿות“ האָט מען גערעדט נאָר יידיש. איך האָב געוויינט אין אַ שטוב, וווּ מען האָט גערעדט אַ גאַליציאַנער יידיש.

פלוצעם איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. מיר, אין ארץ־ישראל, האָבן ווייניק־וואָס געליטן פֿון דער מלחמה אַליין, אָבער מיר זענען אויסגעשטאַנען גרויסע צרות פֿון דער טערקישער רעגירונג און געליטן הונגער. דאָס לאַנד איז געווען פֿאַרשפּאַרט – אין יוצא ואין בא.² פֿון תמיד איז די „חיונה“³ פֿונעם לאַנד, פֿאַר יידן בעיקר, געקומען פֿון חוץ־לאָרץ,⁴ פֿון תרומות⁵ פֿון דער גאַנצער וועלט. מיר האָבן געליטן אַ סך. געווען אַ סך הונגער־קרבנות.

און דווקא אין די שלעכטע יאָרן האָט עברית אויפֿגעלעבט. ס'האָבן זיך געעפֿנט שולן און גני־ילדים⁶ אויף עברית, עטלעכע גימנאַזיעס און אַ פֿאַר סעמינאַרן פֿאַר לערערס און גננות. איך האָב אָנגעהויבן שרייבן לידער און דערציילונגען פֿאַר קליינע קינדער, דאָס לאַנד האָט זיך צעווינגען פֿון „ראָש־פינה ביז קאָסטינה“ אויף עברית – אין דעם פרט האָט ארץ־ישראל געבליט, געוואָקסן פֿון זיך אַליין, אויך עברית „שיגשגה.“

די וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט מיט באַלפֿורס דעקלאַראַציע. יידן האָבן אָנגעהויבן ביסלעכווייז קומען קיין ארץ־ישראל. יידישע יידן, אָבער גלייך זענען זיי געוואָרן עברית־דיק. ווען שלום אָש איז געקומען און גערעדט פֿאַרן קהל יידיש, האָט מען אים שיינ אויפֿגענומען, אָבער אַז זשיטלאָווסקי⁷ איז

¹ Eliezer Ben-Yehuda: leading figure in renaissance of modern Hebrew

² no entrance and no exit ³ source of income ⁴ abroad ⁵ tithes

⁶ kindergartens ⁷ Chaim Zhitlovsky (1865-1943)

געקומען מאכן פראפאגאנדע פאר יידיש, האט מען אים נישט געלאזט עפענען דאס מויל.

נאך דער שואה,¹ האט יידיש זיך באזעצט אין לאנד מיט א מאגניטונג, מיט זשורנאלן, מיט טעאטער פארשטעלונגען און נאך און נאך. בקיצור – לעבן זאל יידיש אין ארץ־ישראל לאנד!

פרייטיק אויף דער נאכט, אדער שבת־צונאכטס פארזאמלען זיך גוטע פריינד אויף א „מסיבה“,² גוטע פריינד פון דער צווייטער און דריטער עליה.³ מען פארברענגט ביי א גלעזעלע וויין און לעקעד־געבעקס, מען קנאקט פיסטאשקעס און מען דערציילט אנעקדאטן. און אויב אנעקדאטן – איז נאך אויף יידיש. א ווייץ גיט אין יידיש האט גאר קיין טעם נישט. און תמיד געפינט זיך א זינגער אדער א זינגערין וואס הייבן אן זינגען „ישמחו השמים“ און מען גייט גלייך אריבער צו יידישע פאלקסלידער און אלע העלפן אונטער און מען באלעקט זיך מיט „רייזעלען“, „אברהמעלע מלמד“, „מיקיסקא“, אויך „קארנבלימעלעך“ ביז איציק מאנגערס „רבנו תם.“

און מען גיט א קרעכץ:

– אַך, ווי זיס, ווי האַרציק איז מאַמע־לשון!...

צענדליקער יאָר אין ארץ־ישראל איז מיין מאַמע־לשון געשלאָפֿן – און פלוצעם האָט עס זיך אויפֿגעכאַפּט!

דורך א צופאל האָב איך געזען אַ נומער פֿון „קינדער־זשורנאַל“ וואָס גייט אַרויס אין אַמעריקע, דאָרטן איז געדרוקט מינע אַ מעשהלע „ציגעלע קאָפיגעלע“, איבערגעזעצט פֿון י. גויכבערג. שוין איבערגעזעצט. איך ליין און האָב הנאה. און אַט ווי איך ליינען, גיט מיר עפעס אַ פֿיק... מיין מאַמע־לשון פֿיקט מיר: „אַנו, פֿרוו, מיין קינד, איבערזעצן דינס אַ זאָכעלע פֿון עברית!“

זען איך זיך אַוועק איבערזעצן מינס אַ זאָכעלע פֿון עברית אויף מאַמע־לשון. זעצט זיך נישט... ס'שרייבט זיך גאָר... און גאָר אַנדערש ווי אין עברית... און ס'שרייבט זיך אַזוי ליכט, אַזוי קלאָר. איך ווונדער זיך, פֿון וואָנען קומען צו מיר די ייִדישע ווערטער וואָס יאָרן־לאַנג האָב איך זיי נישט גערעדט, נישט

¹ Shoah ² party, get-together ³ wave of emigration to Palestine

געהערט, אפילו אין זינען ניט געהאט. עפעס ווי שמעטערלינגען,¹ פייגעלעך, שטיבעלעך קומען זיי צו פלוצן און צאפלען זיך, און בעטן זיך ביי מיר: „נעם מיר! כאפ מיר! שרייב מיר אריין אין דער מעשהלעך...”

שרייב איך אן „די קליינע פאלמעס” און שיק צום „קינדער־זשורנאל”. ענטפערט מיר גלייך: „ס’איז שוין, שיקט נאך!” שרייב איך זיי „נפתלי גייט אין שולע” – ווילן זיי נאך. שיק איך זיי „דער מאראנגן”, „א זיס יאָר”, „שקדיהם געבורטס־טאָג”, „א מיידעלע ירדנה און א ציגעלע א קליינע”, און נאך און נאך... ליפע לעהרער, דער רעדאקטאָר, שיקט קאמפלימענטן מין מאמע־לשון. אויך י. קאמינסקי פירט מיר אריין אין „קינדער־זשורנאל” און שרייבט ליבע־בריוו צו מין מאמע־לשון. דאס זעלבע מיט „ארגענטינער ביימעלעך”, און איך שרייב און שיק און דרוק – כ’האָב „אריי־שראלידיק” געמאכט אלע קינדער־זשורנאלן און קינדער־זינקלעך...

אין יאָר 1961 גייט אַרויס אין פֿאַרלאַג „מתנות” מין בוך „אונטערן טייטלבוים”. אויפֿן עפֿן־בלאַט שרייב איך: „צום אָנדענק פֿון מין מאַמע רחל – מין ערשט בוך אין מאַמע־לשון.”

מין מאַמע האָט געקענט לייענען אין טייטש־חומש „צאינה־זר אינה” נישט מער, אָבער זי פֿלעגט רעדן מיט גראַמען...

מין ערשט בוך... נישט מער... דער צווייטער, דריטער און נאך און נאך ליגן פֿאַרשטעקט, פֿאַרשעמט ערגעץ אין אַ שוּפֿלאַך. זיי וועלן זען אַ מאַל שוין?

און ס’וויילט זיך שרייבן, ס’בעט זיך שרייבן, דאָס מאַמע־לשון בענקט, דערמאָנט זיך אין די גוטע צייטן, און ס’וויינט זיך.

שרייבן... פֿאַר וועמען? „הבדילי בנין!” האָט געמענהט רחל אימנו... נישטאָ קיין קינדער פֿאַר מין מאַמע־לשון...

וואָס זאָל איך טאָן פֿאַר דיר, מאַמע־לשון, מינס? זאָל איך זיך זעצן אויף אַ קליין בענקעלע און דיר באַקלאָגן, באַוויינען? זאָל איך אָנשרייבן אַן „איכה ישבּה”² מיט פּסוקים נאָכן סדר פֿון אלף־בית און אַריינגיסן אין די טרערן די בעסטע, שענסטע ווערטער פֿון מין מאַמע־לשון?

¹ butterflies ² “Alas! Lonely sits the city” (Lamentations 1:1)

ניין! נאך נים באוויינען! וואָס זשע זאָל איך טון מיט מינע איבערגעבלי-
בענע יידישע ווערטער?

פֿון מינע אַלטע יידישע ווערטער איז געבליבן אַ ביס-ביסעלע
גלעט איך זיי, קוש איך זיי, פֿאַרשלים איך זיי אין אַ גאַלדן נס-ניסעלע
„לויף-לויף, ניסעלע, קאַטשע זיך, קניקל זיך ביז עק וועלטי-וועלטעלע,
באַרג-אַרויף, באַרג אַראָפּ, וואָלד-אַינ, וואָלד-אויס צו אַ יידיש
[געצעלטעלע]

אַלע מינע פֿאַרבליבענע ווערטער פֿאַרשלאָסן אין גאַלדן ניסעלע;
הויך-הויך אין קלאָרן לויטערן הימל אויסשטרעקן זיין וויס-צאַרט פֿליגעלע
און פֿאַרווינג מיין שליסעלע – אַי-לי-לי-לי – ווי אין אַ קינדס וויגעלע
און אַפֿשר וועט דער ליבער מלאך שוועבן-פֿליען מיטן גילדן שליסעלע –
פֿליי-פֿליי-פֿלי – צום יידיש-געצעלטעלע, און עפֿענען דאָס נס-ניסעלע,
וועלן אַלע מינע יידישע ווערטער-וונדער, וונדער, וונדערלעך
אויפֿלעבן, אויפֿקלינגען אויף חן-ליפעלעך פֿון יידישע קינדערלעך!
אַפֿשר...

באַהאַרבעט און אונגערייט פֿון געזאַהרד פּרע-
גער, מירל שייכויט-ביי-שטן, יאָגים באַרע-
לאַמזום, נח מילער, און רפֿאל פֿינקל.